

Från Yggdrasil till Hagabjörken

Text och foto LARS NILSSON

Trädens väg till staden

Trädet Yggdrasil är enligt den nordiska mytologin namnet på världens största träd. Från dess grenar, som täcker hela himlen, faller dagg över världen och dess rötter upptar hela jorden. Inom trädets över- och underjordiska delar bedrivs kampen mellan det onda och det goda. Ett liknande världsträd finns i mayansk mytologi. Buddha blev upplyst medan han satt under ett banyan-träd, som hör till gruppen stryplik. Inom den kristna skapelseberättelsen har Kunskapens och Livets träd centrala betydelser.

Träden har alltid haft en särställning i människans relation till både det naturliga och det övernaturliga. Det rör sig om både praktiska och andliga funktioner. På landsbygdens gårdar planterades vårdträd, ofta ädellövträd som lind, alm, ask, lönn och oxel. I folktron förknippas vårdträdet med släktens lycka och välgång. Trädet hade också en praktisk betydelse som högsta punkt på gården vid åskoväder. Trädalléer, enkelsidiga och dubbelsidiga, har från 1600-talet planterats för att markera gränser eller skapa pampiga infarter till gods och gårdar. Längs landsvägar har de anlagts för att markera sträckningen och ge skugga för vägfarande. Ett exempel är de skånska pilevallarna, som också planterades för att förhindra erosion av matjord och för att genom hamling skapa ved på den trädfattiga Söderslätten. Hamling innebar att man årligen tog bort hela årets tillväxt. Under 1700-talet kommer också många svenska städer att anlägga alléer längs sina infarter. Inne i svenska trästäder planterades alléer för att förhindra brandspridning. Sannolikt har detta varit ett bärande motiv för Kristinehamns lindalléer längs staketgatorna.

Träden vandrade alltså in i våra städer av både praktiska och estetiska skäl. Träd är platskrävande och fram till mitten av 1800-talet skapades knappast några offentliga ytor i svenska städer som medgav några större trädbestånd. Detta var förbehållet slott och herrgårdar utanför städerna. De torg som anlades användes i huvudsak för handel och köpenskap och inte för att tillgodose stadsmänniskans behov av grönska. I mitten av 1700-talet planterades dock träd vid norra och södra torgen i Kristinehamn och kanske var detta första gången som träden fick plats i staden av oegennyttiga skäl. När järnvägen flyttades i slutet på 1800-talet anlades här en park. I och med att borgmästare

C. H. Nordenfeldt donerade marken mellan Rådhuset och Gröna bron till staden skapades fler möjligheter att plantera träd inom den gamla stadsfyrkanten. När så staden växte utanför staketgatorna hade synen på stadsmänniskans behov av träd och grönska förändrats och parkområden fastställdes i stadsplaneringen. Att skapa och vidmakthålla parker med träd och grönska i den offentliga miljön blev en profession, och när Järnvägsparken skulle anläggas anlätades en av Sveriges första kvinnliga och namnkunniga landskapsarkitekter, Ester Claesson. Hon var född och utbildad i Danmark och förutom i Sverige verksam i Tyskland och England. Den renässansinspirerade parken kunde invigas 1934. Den lindallé som begränsar parken mot Tullportsgatan är dock betydligt äldre och utgjorde sannolikt en infartsallé till norra tullen.

Nämnas här skall också att alléer numera är skyddade av biotopskyddet. För att en allé skall omfattas av biotopskyddsbestämmelserna räcker det med fem lövträd som är planterade i en enkel eller dubbel rad. Träden ska huvudsakligen vara vuxna träd, som planterats längs en väg eller utmed det som tidigare varit en väg eller i ett övrigt öppet landskap. Det är förbjudet att, utan myndighetstillstånd, avverka alléer; däremot får man ta bort enstaka träd om de ersätts av ett nytt samt ta bort torra grenar och kvistar, som utgör säkerhetsrisk för personer eller egendom.

Träden i stadens närområden

Under andra halvan av 1800-talet berikades parkträdsbeståndet i staden högst väsentligt genom tillkomsten av Mariebergsklinikerna. Mariebergsområdet, som i dag lyckosamt har konverterats till bostäder och verksamheter, innehåller ett flertal vackra alléer, företrädesvis av lind, men också en unik allé med tuktrade granar. Därutöver ett rikt bestånd av ädellövträd som bok, blodbok, lönn, blodlönn, sockerlönn, hästkastanj, alm, ek, pyramidek, hängalm, hänggrön och hängask, men också barrträd som ädelgran, brödtall, thuja och inte minst ett par praktexemplar av hemlocksgran.

Presteruds herrgård, som i dag är en fest- och konferensanläggning, inne-

Pampig blodbok inom Mariebergsområdet.

håller också ett flertal praktfulla parkträd, där flera sannolikt är planterade under 1700-talet, då den tidigare mindre gården fick herrgårdsstatus. En del kan även ha planterats under tiden 1876–1896, då Värmlands och Örebro skogsskola var förlagd här. Ett intressant inslag av ädelgranar och lärk i herrgårdens omgivning är säkerligen en rest av skogsskolans försök. Även här finns herrgårdens signum med en vacker lindallé, som markerar infarten till huvudbyggnaden. Än mer intressant är ett 30-tal mycket gamla ekar, som växer i rad längs stranden norr och söder om herrgårdsparken. Ekarna norr om herrgården är i dag mer eller mindre dolda av annan trädvegetation och skulle förtjäna att friläggas. Flera är hårt ansatta och behöver ljus och beskärning. Ekarna kan ha varit en markering av en tidig väg eller gångstig längs stranden. På den ekonomiska kartan från 1895 förefaller en 700 meter lång remsa längs stranden på ömse sidor av herrgården vara markerad som trädgård med lövträdssymboler. I den igenväxta delen i norr mot reningsverket kan man också tydligt urskilja en planterad rad av bok och ek, säkerligen ett par hundra år gammal, som sträcker sig på tvärs mot nämnda ekallé. Någon form av gräns eller vägmarkering bör detta också ha varit. Boken är kraftigt självreproducerande inom hela Presterudsområdet och inte minst i anslutning till denna allé, där de unga bokarna för en kamp mot asp och björk. Området som helhet är mycket intressant avseende trädbeståndet och förtjänar kanske större uppmärksamhet både ur vetenskapliga och vårdande aspekter.

I detta sammanhang måste också Gustavsviks herrgård nämnas. Herrgårdsparken fick 1997 en ordentlig genomlysning i en rapport från Sveriges lantbruksuniversitet. Redogörelsen är författad av Kristinehamnsskördiga Åsa Bemerk Wilke. Av rapporten framgår tydligt trädens betydelse för parkmiljön. Inom herrgårdsparken fanns bland annat ett flertal alléer, enkel- och dubbelsidiga, med skiftande trädarter. Av

Spår av allé i den igenväxta Presterudsskogen.

Bemärk Wilkes redogörelse framgår också trädens karaktärsskapande uppgifter, samt hur de under olika tidsperioder anpassats till "trädmotet" med alltifrån hårt tuktade och formbeskärda till fritt växande, där det naturliga växetsättet fick dominera.

Speciella träd i vår stad

Svartpopplarna Adam och Eva vid Kungsbron är kanske stadens mest kända träd. De har stått sida vid sida i snart 200 år, vilket är en mycket aktningvärd ålder för popplar. Genom kraftig beskärning har de kunnat bevaras några extra årtionden, men under 2015 kände man sig tvingad att ta bort dem för att de inte skulle komma till skada för människor och egendom. I Vågparken planterades i samband med stadens 350-års jubileum 1992 fem träd, ett för varje dåvarande vänort till kommunen – Farsund i Norge, Seinäjoki och Rautavaara i Finland, Skagen i Danmark samt Elva i Estland. Tyvärr finns bara tre kvar: en hängask, en blodlönn och en kärrek. Kanske dags för en rekonstruktion? Bakom biblioteket står en snart 40-årig *Ginkgo biloba*, ett mytomspunnet barrträd, som ser ut som ett lövträd. I följande stycke beskrivs också Riksträdet, pyramidhäggen och Hagabjörken.

Ginkgo biloba vid biblioteket.

Naturens nycker

Naturen genmanipulerar understundom alldeles av sig själv och plötsligt har vi varieteter, som genom vegetativ förökning kan bevaras och mångfaldigas. Vegetativ förökning innebär, enkelt uttryckt, att man tar ett skott (stickling), som får rota sig och därmed vidareför samtliga genetiska egenskaper till skillnad från sexuell förökning, där gener blandas från två individer. Sär-

skilt ”defekter” bland stamträd, som tappat förmågan att bilda stam, skapar möjligheter till hängande former av våra lövträd. Detta låter sig göras genom att man ympar in sticklingar eller knoppar, s.k. okulering, på stammen av en normalt växande artfrände. I Kristinehamn kan vi skåda dessa avvikelser på flera platser i staden. Vid Läroverksbron kan vi se en pampig hängalm *Ulmus glabra* ’Camperdownii’ och även en hängask *Fraxinus excelsior* ’Pendula’. En fin hängrönn *Sorbus aucuparia* ’Pendula’ finns bakom biblioteket. Man kan lätt se ”ärret” efter förädlingsstället på stammarna. De flesta av de hängande trädformerna i Kristinehamn har nått en aktningsvärd ålder och några är på väg att falla för åldersstrecket. Vid konstmuseet på Marieberg växer en tidigare mycket vacker hängrönn, som nu sjunger på sista versen, liksom vid Prästgatan mitt emot Jakobsbergsskolan. Kring Kristinehamns kyrka finns ett flertal vackra hängaskar och även hängalmar. Tyvärr drabbas våra almar av almsjukan, som under lång tid sakta spridit sig norrut i vårt land. Det är en svamp som blockerar trädets näringsbanor, varvid dessa täpps igen, och trädet vissnar och så småningom dör. För knappt 40 år sedan planterades tre hängalmar i grupp bakom Ölme diversehandel på Svinvallen. Tanken var att de skulle bilda tre sammanhängande ”paraplyer”, som förutom att fröjda ögat också skulle skapa ett skuggigt rum. Nu ser denna vision ut att gå om intet, sannolikt beroende på almsjukan.

Hängalm vid Läroverksbron.

Någon gång, förmodligen under 1950-talet, hittade dåvarande stadsträdgårdsmästaren Walter Torsrud en hägg *Prunus padus* inom Hembygdsgårdens område som växte pyramidalt. En genetisk avvikelse som han förökade vegetativt och som nu återfinns på flera ställen i staden, bland annat i Södermalmsparken. Även en plantskola tog upp en produktion så Hembygdsgårdens, numera avlidna, varietet lever vidare inte bara i Kristinehamn. En annan kristinehamnska raritet är ättlingar efter den så kallade Hagabjörken, som växte i vägdiket längs Lagmansgatan inom Hagaområdet. Hagabjörken som var en mutation av vårtbjörk hade flikiga blad, inte att förväxla med ornäsbjörken som har djupare flikar. Genen som medför flikiga blad var uppenbarligen stark, då det växte upp flikiga björkar längs dikesrenen, vilka grävdes upp och planterades både i våra parker och i villaträdgårdar. Hagabjörken föll för åldersstrecket för ett 30-tal år sedan, men lever som sagt vidare genom ättlingar på många platser inom staden. I Nordenfeldtsparken vid Gröna bron finns ett exemplar, vilket växer intill Riksträdet, som är en ornäsbjörk. Här kan man på plats studera skillnaden i ”flikbladigheten”. Riksträdet planterades 1986 på centrala platser i varje svensk kommun, från Kiruna i norr till Trelleborg i söder, till minne av FN:s trädår 1985. För säkerhets skull ska väl här tilläggas att flikbladiga björkar återfinns lite här och var i Sverige och att deras ursprung och spridning diskuteras i forskarkretsar. Eftersom Hagabjörken växte i en dikesren var den sannolikt inte ditförd av människohand, vilket gör att vi, intill dess att motsatsen kan bevisas, förbehåller oss rätten att påstå att den är en alldeles egen kristinehamnska mutation.

Litteratur

- Bemark Wilke, Å. 1997. *Gustafsvik. Historien om ett värmlandsgods, dess park och trädgård*. SLU Rapport 97:1. Institutionen för landskapsplanering Alnarp. Institutionen för landskapsplanering Ulltuna.
- Bengtsson, R. 1998. *Stadsträd från A till Z*. Movium – sekretariatet för den yttre miljön – vid Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp.
- Fjällman, E. 1966. Träd man minns. I: *Sällskapet för Naturskydd Kristinehamn 1955–1965*, pp.18–22. Kristinehamn.
- Gunnarsson, A. 1983. *Träden i människan. Om människans upplevelse av träden*. Stad och land/Rapport nr 24. Alnarp.
- Hall, T. & Dunér, K. (red.). 1998. *Den svenska staden*. Sveriges Radios förlag, Lund.